

Beszélgetés, önbeszélgetés, vallomás

(*Martin Walser kései műveiről*)¹

*A „baloldaliság” [...] már semmit sem jelent számomra.*²

*Megragadhatatlannak lenni, mint egy lebegő felhő.*³

*Bárhol el lehet kezdeni, de nem lehet bárhol abbahagyni.*⁴

*Az élet megszokássá vált számomra.*⁵

(*Bevezetés 1.*) Martin Walser a kései műveiben rendszerint az alcímet használja a műfaj megnevezésére: beszélgetés, regény, vallomás és hangulat. Tulajdonképpen hagyományos műfajok, valamennyien a monológ és a dialógus körül köröznék (miközben a monológ egyre meghatározóbb lesz). A „regény” szó használata mindenesetre egy kicsit megtévesztő: itt nincs idő, nincsenek cselekmények, nincsenek hősök, nincsenek karakterek. Azt nem hinném, hogy most Walser bármilyen értelemben a regény műfajának megújítására törekedne; inkább úgy tűnik, hogy számos regény írójaként most a világképében bekövetkezett változás következményeit szeretné levonni.

(*Bevezetés 2.*) Kezdjük egy 1964-es nagyszabású tanulmánnyal, melyben Walser ezt írta: „Ahhoz, hogy szembe tudjunk fordulni az elnyomással és a gyámkodással, a velünk született, a megfelelő, a társadalom által garantált szabadság szükségessé és lehetségessé teszi, hogy fönntartsuk az akarati szabadságát. De most egy olyan állapothoz közeledünk, amely annak belátására tanít, hogy a társadalmi szabadságunk nagyobb, mint az akaratszabadságunk. Minél szabadabbak leszünk egy társadalom tagjaként, annál többet tudunk meg a saját szabadságunkról.”⁶ Walser itt talán a szabadság dialektikáját akarta megfogalmazni: minél nagyobb lesz az összesség szabadsága, annál kisebb lesz az individuum szabadsága, pedig a szabadság lenne a társadalom minőségét jelölő centrális kategória. Tudjuk, hogy ugyanebben az évben jelent meg Herbert Marcuse nagyhatású könyve, *Az egydimenziós ember*, melynek nyitómondata a következőképpen szól: „Az előrehaladott ipari civilizációban kényelmes, sűrűdásmentes, ésszerű, demokratikus szabadságnélküliség uralkodik – a technikai haladás jeleként.”⁷ A világunkat a szabadságvesztés jellemzi, pedig mindenekelőtt a szabadságra lenne szükségünk ahhoz, hogy szembe tudjunk fordulni az elnyomással és a gyámkodással. Ez a tézis áll a fiatal, erősen baloldali szerző meggyőződésének centrumában.⁸

(*I. „Arról beszélek [...] ami vagyok”*) Martin Walser házasságon kívül született fia, Jakob Augstein, napjainkra több jelentős lapnak dolgozó, kitűnő újságíró. Ez a könyv kettőjük beszélgetéseit tartalmazza. Pontosabban: igazából a fiú próbálja megérteni az apját, és mintegy elbeszéli vele az életét. A könyv talán legszebb rövid párbeszéde a következő: „Te vagy az apám. – Ez a körülmény örömmel tölt el. – Amikor gyermek voltam, ezt nem tudtam. És talán te sem. Már majdnem negyvenéves voltam, amikor először találkoztunk, te meg már majdnem nyolcvan. – Igen, Jakob, mindketten túl öregek voltunk.” (315–316.) A beszélgetés előtt a fiú az apa minden fontosabb írását és könyvét elolvasta, sőt mondhatjuk, alaposan átgondolta. Így egy rendkívül intenzív életrajzi beszélgetés jön létre, állandó tekintettel a kényes pontokra és a motivációkra. Ugyanakkor: „ez a beszélgetés nem spontán, hanem gon-

dosan meg van komponálva. És ez a könyvnek még előnyére is válik. Az, hogy Martin Walser néha úgy beszél, mint egy nagypapa, az egyrészt jól illik a kilencvenéves emberhez, másrészt még megható is. És jól illik a könyvhöz is: mert ez a könyv éles megvilágításban a család, az élet és a művek történetét meséli el.”⁹ Martin Walser életművének általános megítélését ő maga így összegzi: „Először affirmatív voltam, aztán kommunista, később nacionalista, és végül antiszemita. Jöhét itt még valami?” (208.) De ez a könyv mégsem ezeket az állomásokat tárgyalja kimerítően, hanem inkább a közéleti szereptől való eltávolodást. Walsert mindenekelőtt egy esemény és egy körülmény készítette szerepvállalásra: a vietnami háború és a német megosztottság. Augstein mondja: „Te a hatvanas években – a politika nagy évtizedében – igazi aktivista voltál.” (200.) A számos politikai megnyilvánulás és fellépés közül Augstein a leginkább a „fantasztikus politikai pamfleteket” emeli ki. Ezek egyikében olvashatjuk: „Aki valóban akarja az evolúciót, annak forradalmárnak kell lennie. S ez azt jelenti: ennek a társadalomnak a demokratizálódását kell követelnie, egészen addig a színtig, amelyet a mostani blokkolók már bűnösnek, törvénytelennek, sőt kommunistának nyilvánítanak.” (Uo.) Aztán következnek a német szétválasztásra vonatkozó gondolatok, amelyek baloldali körökben már a nyolcvanas években is nagy botrányt váltottak ki. A következő szép szavakban Walser a Németországért és a németiségért való rajongását még a baloldali tradícióval próbálja ötvözni: „A múlt legtöbb ábrázolása a jelenről informál. A múlt szolgáltatta az anyagot [...]. Ezt előre szerettem volna elmondani, mert számomra Németország egy szó ebből a múltból. Erről a múlttól én annyit utólagosat tudok, mint mindenki más. A bünteteink mértéke. És ha már nehezen lehet megmagyarázni, hogy ettől hogyan lehet távol tartani minden gyermek-jelenetet [...], akkor hogyan lehetne megmagyarázni, hogy a »Németország« szót szeretném megmenteni. Megmenteni a további használat számára.”¹⁰ A beszélgetésben Walser több nekirugaszkodásban is azt ecseteli, hogy sohasem tudta elfogadni, hogy Németország megosztottsága az Auschwitzért kiszabott büntetés. „Nem tudtam elképzelni, vagy nem akartam elképzelni, hogy Karl May és Nietzsche külföldi szerzők. Miközben a korszellem ezt teljesen a magáévá tette.” (206.) És aztán általánosságban: „A hasonzorúek között mindig is magányos voltam a német szétválasztástól való szenvedéssel.” (Uo.) De Walser még az ebben a kérdésben való állásfoglalását is baloldalinak tekinti; az ettől való eltávolodás a szerepvállaló író toposzának meghaladását jelenti. E szerepvállaló író egyik mintapéldája természetesen Günter Grass volt. „Güntert nagyra becsültem. De a tanácsadó szerepe mindig idegen volt tőlem. Ha én egy aktuális kérdés szolgálatába állítottam magam, mindig tudtam, hogy kölcsönmunkás vagyok.” (214.) Idegen volt, nem volt idegen? Talán csak a reflexió volt más. Walser másik példája Adorno, akitől a híres mondatot idézi: „Es gibt kein

richtiges Leben im falschen". Ez a mondat ugyan nem a politikusokhoz fordul, hanem mindenkire, de egy tipikus megmondó-mondat: „Tulajdonképpen ezt mondja: te hamisan élsz, én helyesen élek.” (209.) És aztán Walser ráter a mondat kontextusának ismertetésére,¹¹ de ezzel aligha sikerül alátámasztani a megszólaló pozíciójára adott értelmezést. Ha jól látom, Walsernak alapvetően két stratégiája van e szerepvállalás bírálataira. (1) A szerepvállalók egy bizonyos „szótárát” használnak: „En különbséget teszek szótár és nyelv között. Önmagamnál vagyok, ha a nyelvet használom, de nem vagyok önmagamnál, ha a szótárnak vetem alá magam.” (201.) Ezt a szótárát a hatalom erőlteti rá az írókra. Amit Walser itt „szótárnak” nevez, az nagyon hasonlít arra, amit 1964-ben (bizonyos megszólalásaiban) „zsargonnak” nevezett. És megint Adornóból indulunk ki: „1945 óta gyakran hallhattuk: egy olyan nyelven, amely az SS-államot szolgálta, már nem lehet és nem is szabadna verset írni. Kétségtelen, ezen a nyelven nem is lehet verset írni. Az SS-nyelv kialakulását a mi nyelvünknek az a képessége tette lehet övé, hogy zsargonná, uralmi szótárrá vagy nyelvi instrumentummá tud válni. De a nyelv fölötti uralom mindig a legrosszabb és a legszegényesebb lehetőségek fölötti uralmat jelenti. És még ha sikerül is száz gyilkos formulával hallatlan szörnyűségeket ráparancsolni erre a nyelvre, azért mégsem lehet a nyelv egészét örökre diszkvalifikálni.”¹² (2) Az írónak nem szabad többé igazolnia önmagát és a saját hivatását. „Az írónak el kell boldogulnia minden igazolás nélkül is. Ezért van tele az irodalom igazolási kísérletekkel. Az aszociálisoknak szükségük van erre. Annak kell igazolnia magát, aki a fején jár, és a többiek szemére veti, hogy ők a lábukon járnak.” (196.) És ebből valahogy az következik, hogy az író mindenbe belebeszél, hogy ő tud mindent a legjobban. Nagy ítészé, vagy inkább megmondó emberré lesz. Ennek a szerepvállaló értelmiséginek a végét hirdeti meg Martin Walser is. (1983-ban Jean-François Lyotard egy híres tanulmányt jelentetett meg, „Az értelmiség síremléke” címmel.¹³ „Az általa proklamált posztmodernben és a nagy elbeszélés vége után a szubjektum már csak relacionálisan határozható meg; kurzívan írjuk és ingatag lábakon áll. Az értelmiségi számára lehetetlen lesz saját beszédét mint univerzálisan érvényeset legitimálni. [...] A »totalitás megszállottságával« szemben inkább a »felelőségek sokfélesége«, a »simulékonyosság, a tolerancia és a gyors észjárás« mellett száll síkra.”¹⁴ Walser most úgy gondolja, hogy a szabadsághiányos állapotra már nem a szerepvállaló értelmiségi válasza az adekvát. Érdekes módon kerüli a „posztmodern” szó használatát, de azt átveszi, hogy a „mindent jobban tudás” és a „megmondás” kiküszöbölése ahhoz vezet, hogy nincsenek többé nagy elbeszélések. „Végsohig leegyszerűsítve, a »posztmodern« a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg.”¹⁵ A „bizalmatlanság” helyett talán szerencsésebb lett volna a „nagy elbeszélések” végéről vagy lehetetlenségéről beszélni. Mindez a „totalitás általi megszállottság” széthullására vezethető vissza. És aztán ennek több alkotóeleme van: „Az elbeszélő funkció elveszti működtetőit: a nagy hőst, a nagy veszélyeket, a nagy utazásokat és a nagy célt. Szétoszlik az elbeszélő, és egyben denotatív, előíró, leíró stb. nyelvelemek felhőiben, ahol minden elem a maga gyakorlati sui generis vegyértékeivel mozog. Ezeknek a felhőknek a keveredési pontjaiban élünk mindannyian.”¹⁶ Walser a szabadsághiányos világban már nem tartja adekvátnak a kellés retorikáját, e helyett a megfelelő műfaji kereteket kell megtalálni.¹⁷

Martin Walser / Jakob Augstein: *Das Leben wortwörtlich. Ein Gespräch*, Rowohlt Verlag 2017. 352 oldal, 19, 95 Euró.

(II. Nem „politizáló író”, hanem „együttérző kortárs”) *A Statt etwas ...* című kötetet a kritikusok nagy lelkesedés-

sel fogadták, és azt hiszem, teljes joggal. Walser most is arról beszél, „aki vagyok”. És én most éppen az vagyok, akinek az állapota a következő mondattal jellemezhető: „Egy kicsit túl jól vagyok.” (9.) A könyv ötvenkét nagyon különböző, a személyes állapotot leíró szövegegységből (kissesszéből, meditációból, gondolatfutamból, versből) áll. Elégedettségéről lenne szó? Nem, talán inkább csak megbékélésről. És ennek közvetlen következménye az elméletről való lemondás. „Egy kicsit túl jól vagyok. Amióta ez a mondat váratlanul az utamba került, már nem érdekelnek az elméletek.” (Uo.) Most „elméletalkotóknak” nevezük azokat, akiket korábban az „elkötelezett értelmiségiek” kifejezés takart. „Egy elmélet olyan építmény, amelyben sok szoba van, és minden szobában ég a villany. És minden szobában az táncol, aki mindent kitalált és megcsinált. En egy elmélet megalkotóját sohasem neveztem volna teoretikusnak. Hiszen ő azért táncol, hogy nézzék. Habár minden elmélettel bizonyít valmit, de mégis többet akar, mint valmit bizonyítani. Minden elméletnek úgy kell tennie, mintha rám gondolna. Még-hozzá miattam. Ha az elmélet bevallotta volna, hogy rám gondol [...], akkor megint érdekelni kezdett volna.” (9–10.) De ki is ez az én? Nyilvánvalóan a címzett. A teoretikusok téríteni akartak, engem is szerettek volna meggyőzni, a hatalmukba keríteni. De ezt nem vallották be, ezért könnyű volt ellenállni nekik. De ez a bevallás még nem segít túllépni az elméleten. (És arról se feledkezzünk meg, hogy az elmélet – a Frankfurter Iskola megannyi elemzése és kísérlete nyomán – szükségképpen kritikái).¹⁸ Ez a könyv azonban nem egyszerűen ezt a bevallást szeretné bepótolni, hanem a recepció én-jét az alkotás én-jével szeretné helyettesíteni. Így létrejön egy önéletrajzi műfaj; egy olyan életrajz, amely nem ismeri sem az időt, sem a történetet. „Ez volt az *állapotom*: észrevettem, hogy nem érdekel, ami körülöttem van.” (9.) Így a szubjektum ugyan nem tűnik el, sőt felmagyul és mindenhatóvá válik, de ezzel együtt fragmentarizálódik is. Most nyilvánvalóan megsérül az a követelmény, amelyet még Dilthey az életrajzírással szemben megfogalmazott: „A biográfia a pszicho-fizikai életegység bemutatása.”¹⁹ Az életegység kifejezést már Leibniz is használta, pontosabban: egy Leibniz-fordításban szerepel először.²⁰ Leibniz a szellem egységét értette rajta, Dilthey viszont a test és a szellem egységére gondol. De ez most Walsernél újra elvész. Dilthey következő mondata azonban (véltetőleg) még ennél is fontosabb lehetett Walser számára: „Az emberiség emlékezete sok individuális egzisztenciát érdeklődésre és megőzésre méltónak talált.”²¹ A kérdés így az, hogy a szubjektumot hogyan lehet megóvni a haláltól? „Nagyon nehéz egy embert, akit jól ismertünk, halottnak elképzelni, csak azért, meg meghalt.” (151.) Ez egy kiemelt szövegrész: az én-elbeszélő most a megfigyelő perspektívájából szólal meg, de tulajdonképpen önmagáról beszél. Egy kicsit annak mintájára, hogy minden elbeszélés én-elbeszélés. Ahogy a közeli ismerőseimet és a jóbarátaimat nem tudom elképzelni halottnak, úgy az íráson keresztül azt szeretném elérni, hogy engem se lehessen. És ehhez nem emberi nagyságra van szükségünk; már csak azért sem, mert a nagyság lehetősége is szétmállott. És most a műbe bekapcsolódik egy Nietzsche-szál: az *Ecce homo* című könyvében Nietzsche ezt írja: „És egyáltalán, miért vagyok én olyan okos? Sohasem gondolkodtam el olyan kérdésekről, amelyek nem azok – sohasem forgácsolód-tam szét. A tulajdonképpeni *vallási* nehézségeket nem ismerem a tapasztalatból. Teljesen elkerült a kérdés, hogy én mennyiben lehetnék »bűnös«. És ugyanígy hiányzik nekem egy megbízható kritérium arra, hogy mi egy lelkiismeret-furdalás: azok után, amit erről *hall* az ember, a lelkiismeret-furdalás nem tűnik tiszteletre méltónak. ... Nem szeretnék *utólag* egy cselekedetet cserbenhagyni, inkább azt részesíteném előnyben, hogy a rossz kime-

netet, a következményeket alapvetően ki kell hagyni az értékkérdésből.”²² Walsernél ennek az a kérdés felel meg, hogy hogy voltam képes kialakítani egy újfajta szellemi beállítottságot? Hogy voltam képes eljutni ahhoz, hogy ilyen jól érezzem magam? Walser ugyan nem beszél ilyen általánosan, de a hűség (hűtlenség) kapcsán hasonlókat mond: „A hűtlenséget morálisan megfeddni, barbárság. Ha két ember közül az egyik kudarcot vall, akkor a másik hűtlen lesz. Ha mindenki eleget tudna tenni a másinak, akkor senki sem lenne hűtlen. Az egész hűség-csinnadratta nem más, mint egy barbár büntetési rítus kulturális színbe öltöztetése. [...] Mindazt szeretném visszavonni, ami ítéletként cseng.” (50.) És mégis ez a „jól érzem magam” egy leheletfinom melankóliával kombinálódik. De miért, és hogyan lehetséges ez? Miért ez a melankolikus hangulat, miután az Én berendezkedett a szabadságnélküliség világában, és ott megpróbálja nem rosszul érezni magát? „Egy kicsit túl jól vagyok.” Lehet, hogy ez is csak ironia? Vagy lehet, hogy az embernek nem is kell rosszul éreznie magát ahhoz, hogy melankolikus hangulata legyen? A regény záróversének utolsó sorai így szólnak (171.):

*[...] Az én a barátságosság visszhangja.
Reménykedni nincs miben,
de szeretni sok mindent lehet. Senkit sem
szeretnek mindenhol. Robinson
egy pártfogó. Eltévédtem, és azt akarom,
hogy megtaláljanak ott, ahol a legjobban lenni szeretek.*

Villódzó ellentétek sorozata, első megközelítésben talán Robinson Crusoe felbukkanása a legtalányosabb; de az utolsó mondat egyértelműen róla szól: eltévédtem, és itt szeretek lenni a legjobban. S ennek az otthontalan otthonnak az állapotát jellemezhetjük így: „egy kicsit túl jól vagyok”.

Martin Walser: Statt etwas oder Der letzte Rank, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag 2018. 171 oldal, 10,00 Euró.

(III. Az elszabotált választás) „Én nem én vagyok, / Az én egy szó. / És mégsem vagyok szó.” (7.) Lehetek-e más, mint Én? Elmenekülhetek-e magam elől? Valószínűleg nem, de a menekülés nyitottá tehet egy másik lény felé. Mindenesetre itt nem úgy tűnik, hogy ez az Én „túl jól érne magát”. Ez az Én támasztékot keres, ha tetszik, megváltást. „Itt van ez a Justus Mall, viszonylag előrehaladott korban, aki korábban egy másik nevet viselt, és más hivatása volt: mint végzett jogász, Dr. Gottfried Schall korábban kormányzati főtanácsadó volt egy bajor minisztériumban, egészen addig a nevezetes esetig [...], amely valahogy a #metoo-vitához kapcsolódik.”²³ És most is van egy problémája, amit nem mondhat el senkinek, elmondja tehát egy ismeretlen és valószínűleg nem is létező nőnek. „Nálam sincs másképp, mint mindenütt a világon. Én kettő között állok. Az egyik már régi, a másik nem olyan régi.” (18.) Szóval, megint a hűségről lesz szó, de most nem abban a megközelítésben, hogy a hűség-hűtlenség nem lehet lelkiismereti kérdés, és a számonkérése egyenesen barbárságnak mondható. Nem, itt éppen ez a feszültség teszi elviselhetetlenné az Én helyzetét: ezért szeretne megszabadulni önmagától. (A mű tulajdonképpen a feszültségteli helyzettel kezdődik, az Én csak ezután és ennek következtében problematizálódik.) Azt mondhatnánk, hogy a hűség olyan erős követelményekkel szembesíti az Ent, amelyeknek nem felelhet meg. „Én mindkettőhöz hű vagyok. Úgy, ahogy van több mint egy szerelem, úgy van több mint egy hűség is. De: mindegyik csak akkor akar szeretni, ha a másiktól lemondok. És mivel ezt nem tudom megtenni, mindkettő elhúzódik tőlem. Mindegyikük vár valamire, amit döntésnek nevez.” (Uo.) Mintha azt akarná mondani, hogy egy olyan posztmodern-

nek nevezett korban élünk, amelyben többes kötődések állnak fenn, döntési kihívásokkal és döntésképtelenségekkel, amelyek ide-oda rángatják az Ent. Ez teljesen új ahhoz képest, mint amiről még Kierkegaard beszélt. „Nem valaminek a választásáról van szó, nem a választott valóságáról, hanem a választás valóságáról. De ez a döntő dolog, és arra törekszem, hogy [erre] ráébredjétek.”²⁴ Ugyanakkor Walser azt elfogadni látszik, hogy ez a személyiség magja. „A leggazdagabb személyiség is semmi, amíg nem választja önmagát, másrészt pedig az az ember, akit talán a legszegényebb személyiségnek nevezhetnénk, minden lesz, ha önmagát választja.”²⁵ Ez az Én alapvető válságának oka. „Szívesebben vagyok az, aki lennék, ha nem kellene Énnek lennem. / Vagyis mi lennék szívesebben, mint Én? / Minden más, mint Én.” (7.) A könyv maga megpróbál kiutat mutatni az Én eme válságából, mégpedig egy ismeretlen harmadik nő megkonstruálásával. De fájdalom, ez a nő nem is létezik. „Maga nem jelentkezett. Sokan voltak, akik a blogomra reagáltak. A gúnytól a részvétig, semmi sem hiányzott. De maga hiányzott. Magát nem sikerült elérnem. Avagy: Maga nem is létezik. Maga egy vágykép. A vágyakozásom legbelső képe. Maga mindaz, ami nekem hiányzik.” (97.) Kierkegaard azt mondta, hogy az ember csak a választásával válik konkrétá,²⁶ és ha nem tud választani, akkor szükségképpen elvont marad. (Tudjuk, hogy ezt az elvontságot szívesen rokonította a filozófiával, az általánossá váló filozófiai beállítottsággal.)²⁷ És mi lesz ezzel a konkretizálódni nem tudó Énnel a könyvben? Bizonyos helyeken még ingadozásokat látunk. (96.)

*Én, a hideg lét izzó felülete.
Én, a kérdőjel egy kitörölt mondat után.
Én, egy akarat, út nélkül.
Én, a nulla, amely előtt nem áll szám.*

És aztán ugyanezen levél függelékében, az előbbieket élesen ellenpontozva:

*A szememben szeretetet hordok
Bennem virágok nőnek
A létezés minden színében.*

Az Én küzd, Walser stílusában még talán azt is mondhatnánk, hogy az Én küzdelem az Énért. De mivel a szeretett és keresett harmadik nő, a levelek címzettje nem is létezik, az Énnek is el kell buknia. „Kedves ismeretlen, csak azt mondhatom, amit látok, és amit látok, az sülyed, mielőst ki akarom mondani. Érzem, elmúlok.” (106.) (Itt az elemzést abba is lehetne hagyni, sőt talán kellene is.) Ez a könyv csak az előbbi párvaként értelmezhető: az Én keresése és a küzdelem miatt jóval dinamikusabb az előbbinél (amely – mint láttuk – megállította az időt). És mégis azt hiszem, hogy jogos az ellenvetés: „Ismerős témák, motívumok és irodalmi formák tarka elegye, amelyből [...] nem adódik egy ismeret vagy értelmet megalapozó egész.”²⁸ De az Én ilyen kioltása kapcsán eszünkbe juthat Nietzsche mondata is: „És azt biztosan tudjuk [...], hogy milyen fajta az az élvezet, amelyet az Én-nélküli, önmagát-megtágadó, önmagát feláldozó élvezet: ez az élvezet a szörnyűséggel rokon.”²⁹

Martin Walser: Gar alles oder Briefe an eine Unbekannte Geliebte. Roman, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag 2018. 107 oldal, 18 Euró.

(IV. Hangulat-sorozatok) A négy könyv közül valószínűleg ez a legjobb: cím nélküli versekből áll, vagy versekké tördelt aforizmákból, följegyzésekből. (A versek általában négy sorosak, ritkábban öt- vagy hétsorosak; a rímkepletek változatok, a szótagszámok is csúszkálnak. Szóval olyan versek, amelyek olvasásakor az ember már-

már gyanakodna a szabályszerűsége, de aztán ez mindig megsérül.) Biztos, hogy a kötet több év munkáját tartalmazza, és így mintegy a többiekkel párhuzamosan, azok háttérben készült. Helmut Böttiger írja: „Martin Walser ír és ír. Már nem is lehet fölsorolni az utóbbi években megjelent könyveit, amelyeket gyors egymás utánban publikált [...]. De végül mégis egy egységes genre-ről van szó, nevezetesen a szerző sajátos időskori [műveiről].”³⁰ És ezeket a műveket (vagy ezt a genre-t) a következőképpen jellemezhetjük: „Itt az élet és az írás párhuzamba állításáról van szó. Az írás folyamatában minden rögzítésre kerül, ami az életben érezhető; sőt az írás – gyakran úgy tűnik – annak a helyébe lép, ami valamikor közvetlen élmény volt.”³¹ De a szövegek ilyen általános jellemzésén túl, meg lehet-e adni valamilyen szálát, meg lehet-e mondani, hogy miről is szól ez a könyv? Először is szeretnék kiemelni egy verset, amely a *Statt etwas ...* című kötetből ismerős lehet: „Csodálatosan érzem magam, / és nem akarom tudni, miért.” (143.) Itt most már csak valóban hangulatok vannak, úgy tűnik, nincs többé háttérelmélet. Ugyanakkor a versek nagy része mélyen melankolikus; újra ennél a kérdésnél tartunk: lehetséges-e jól éreznünk magunkat, ha melankolikus gondolatok kínoznak? Tartalmi szempontból a könyv vezérfonala az elmúlás. „Elkényeztetve / a vallástól és a meséktől, / nap mint nap tagadom a halált.” (7.) Vagy talán mégsem a valóságos elmúlásról van szó, hanem az elmúlás kitolásáról? Az író nagyon is tudja, a halál kitolása egyfajta számvetést jelent: „Sohasem nőttem fel a világhoz. Mindig túl gyenge voltam ahhoz, amit tenni kellett. És ezt mindig el kellett rejtteni. Ezért az alávetésem és gyávaságom. Menni, mintha itt sem lettem volna.” (199.) Erezzük, hogy mennyi lenne itt a mesélő; csak hogy Walser időskori műveinek pont az a sajátossága, hogy nincs mesélés, hogy nincsenek naplók és nagyszabású memoárok. Walser csak a végeredményt akarja közölni az olvasóival: mintha az elméleten túl is lennének princípiumok. „Azt kérem magamtól, hogy az életem ne a szemrehányás-nyomorban végződjön.” (206.) És talán már ez is boldoggá tehet; ugyanakkor ez a mondat nem áll olyan kitüntetett helyen, hogy a könyv koncepciójának súlyát rá lehetne pakolni. Így tehát mégsem az elmúlásról van szó, hanem az előtte lévő korszak kitöltéséről; és arról a hitről (vagy reményről), hogy ezzel a kitöltéssel az elmúlás kitolható. Böttiger ezt írja: „Úgy tűnik, irodalmi kritériumok nem alkalmazhatók ennek az extrém rövid prózának a megítélésékor.”³² Lehet, hogy ez a benyomásunk a közvetlen

receptióban: kilencven év fölött nem alkalmazhatók az irodalmi kritériumok; de ez aligha tartható, úgyszólván csak az irodalmi kritériumok maradnak. „Sokkal inkább egy biografikus-pszichológiai dologról van szó: a szerző egy fogadásból az életével ír, és mi eközben figyeljük.”³³ Az egy éles szemű megfigyelés, hogy az élet helyébe az írás kerül: az élet „annak a helyébe lép, ami valamikor közvetlen élmény volt.”³⁴ De mégsem abban az értelemben, mint Nietzsche-nél, aki Goethét idézi: „Egyébként mindent gyűlölök, ami pusztán tanít engem, anélkül, hogy a tevékenységet gyarapítaná, vagy közvetlenül megélné.”³⁵ És ehhez Nietzsche ezt Füzi hozzá: „Ezek Goethe szavai, amelyekkel mint egy bátran kifejezett *ceterum censeo*val kezdődhet a vizsgálódásunk a történelem értékéről és értéktelenségéről.”³⁶ Walser ennek az ellenkoncepcióját írja meg: a szellemi munka nála nem elfojtja és elsorvasztja az életet, hanem éppenséggel az írás az életadó. De sajnos éppen ez a gondolat marad nem csak kidolgozatlan, de még inkább jelzés nélkül. „Az élet visszahúzódtott tőlem. És ki adja meg a buroknak a maradékot?” (140.) Ez a mű talán valóban arról szól, hogy az élet élményanyagként már nem áll rendelkezésre; hangulatok persze még azután is vannak. Ez a könyv ezeket a hangulatokat jegyzi föl, punktuálisan és gyorsan. És itt is elmulasztja még csak jelezni is, hogy a korábbi aktivitás helyét egyedül az írás veszi át. (A második mondat persze talányos: ki fog gondoskodni arról az életről, amelyik még megmaradt, ki fogja annak megadni azt, ami még jár neki?) Én azt gondolom, hogy Walser ezt az összefüggést inkább kérdésként fogalmazza meg: vajon képes-e az írás arra, hogy az élet helyébe lépjen, hogy fenntartsa az életet és kitolja a határait? És Walser sejti, hogy „végül is” (legvégül) a válasz nemleges lesz. „Az élet: lassan rákényszerítenek, hogy a piszokban [az enyészetben] landoljunk.” (156.) És néha-néha Walser öncinikusan még úgy is tesz, mintha ennek még örülne is: „A saját felbomlásomnak szentelem magam, ünneplem a saját elmúlásomat.” (160.) Ez a könyv mégis alapvetően ennek az ellenkezőjéről szól. A szabadságnélküliségben berendezkedve egzisztenciális kérdésekkel szembesülünk. A „halálhoz viszonyuló léttel”. És ez az öregkori költészet alapvető sajátossága.

Martin Walser: *Spätdienst. Bekenntnis und Stimmung*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag, 2019. 207 oldal, 20 Euró.

- 1 Villányi Lászlónak ajánlom szeretettel, aki néhány évvel ezelőtt közölte Martin Walser, *Meßmers Reisen* című művéből készült fordításválogatásomat (*Műhely*, 37. évf. 2014/1. 3–11.).
- 2 Martin Walser / Jakob Augstein: *Das Leben wortwörtlich. Ein Gespräch*, Rowohlt Verlag, 2017. 198.
- 3 Martin Walser: *Statt etwas oder Der letzte Rank. Roman*, Rowohlt Verlag, 2018. 11.
- 4 Martin Walser: *Gar alles oder Briefe an eine unbekannte Geliebte. Roman*, Rowohlt Verlag, 2018. 49.
- 5 Martin Walser: *Spätdienst. Bekenntnis und Stimmung*, Rowohlt Verlag, 2018. 85.
- 6 Martin Walser: *Imitation oder Realismus*, in: uő: *Erfahrungen und Leseerfahrungen*, Suhrkamp Verlag, 1969. 85–86.
- 7 Herbert Marcuse: *Der eindimensionale Mensch*, Luchterhand Verlag, 1967. 21.
- 8 És ugyanebben az évben került sor egy híres rádióbeszélgetésre Adorno és Ernst Bloch között, amelyben az „utópia” kerül a baloldali értékrend centrumába. És amikor a műsorvezető, Horst Krüger (akkoriban elismert német író) azt kérdezi: de nem lehet-e, hogy ennek lényege is a szabadságban áll, akkor ezt mindketten elutasítják. Adorno így felel: „Én tehát ezt mondanám: az utópia fogalmához lényegileg hozzá tartozik, hogy nem lehet egyetlen kategóriára fölfűzni, amiből aztán minden más megkonstituálódik.” Lásd Rainer Traub / Harald Wieser (szerk.): *Gespräche mit Ernst Bloch*, Suhrkamp Verlag, 1977. 58. És aztán egy újabb nekifutásban: „Ha a szabadság kategóriáját egyedül az utópia kulcsának tekintetnénk, akkor az idealizmus tartalma [...] azonos jelentésű lenne az utópiával [...]” (I. m. 67.) Nem túl erős érv, de most hagyhatjuk is ennyiben. – Walser mindenesetre úgy gondolja 1964-ben: az író feladata, hogy a szabadságnélküliség világára reagáljon, méghozzá a szabadságra előrelépve.
- 9 Jan Viele: Martin Walser: Horch mal, Jakob, jetzt kommt's, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2017. december 7.

- 10 Martin Walser: Über Deutschland reden, in: *Die Zeit*, 1988. november 4.
- 11 „A mondat a *Minima Moralia*-ban található, az »Asyl für Obdachlose« című fejezetben. És ebben a lakásokról van szó, arról, hogy ezek mennyire tradicionálisak, mennyire modernek, mennyire kényelmesek stb. stb. De lakásokról van szó.” (209.) „»A szerencsémhez tartozik, hogy nem vagyok háztulajdonos«, írja Nietzsche már a *Vidám tudományban*. Ehhez ma hozzá kellene fűzni: hozzá tartozik a morálhoz, hogy nem vagyunk otthon önmagunknál.” Lásd Theodor W. Adorno: *Minima Moralia*, Suhrkamp Verlag, 1969. 41–42.
- 12 Martin Walser: Einheimische Kentauren, in: *Erfahrungen und Leseerfahrungen*, i. k. 43–44. – Nagyjából ezzel az írással egyidőben írja Adorno: „Németországban az emberek a tulajdonképpeniség zsargonját beszélik, és még inkább írják: ez az eltársadalmasodott kiválasztottság ismertetőjele, egyszerre nemes és behízelt; az alsó nyelv, mint a felső nyelv. Ez szólal meg elsősorban a filozófiában és a teológiában (és nem is csak az evangélikus akadémiákban), sőt ez visszhangzik a pedagógiából kiindulva, a népiskolákban és az ifjúsági színpadokon át egészen a gazdasági és az államigazgatási életig.” Theodor W. Adorno: *Jargon der Eigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, 1967. 9.
- 13 Jean-François Lyotard: *Das Grabmahl des Intellektuellen*, Passagen Verlag, 1985.
- 14 Thomas Ernst / Dirk von Gehlen: *Vom universellen zum vernetzten Intellektuellen*, in: Daniel Müller / Annemone Ligensa / Peter Gendolla (szerk.): *Leitmedien. Konzepte – Relevanz – Geschichte*, 1. kötet, Transkript Verlag, 2009. 233–234.
- 15 Jean-François Lyotard: A posztmodern állapot, in: Jürgen Habermas / Jean-François Lyotard / Richard Rorty: *A posztmodern állapot*, Századvég – Gond, 1993. 8.
- 16 Uo. (Enyhe képzavar az idézet végén.)
- 17 Az interjú formában megvalósuló önéletrajzi narráció egyik legfontosabb sajátossága, hogy Walser 1998-as botrányos Paulskirche-beli beszédét a baloldali értékrendtől való általános eltávolodás kontextusába próbálja beállítani. Ez a beszéd volt a 20. század utolsó évtizedeinek legnagyobb német irodalmi botránya. Walser a Német Könyvterjesztők Békédíjának átvételekor ilyeneket mondott: „Ha már sehová sem tudok nézni, anélkül, hogy valamilyen váddal ne illetnének, akkor tehermentesítésként be kell beszélnem magamnak, hogy a médiumokban létrejött a vádolás rutinja. Már biztosan húszszor félreértettem, amikor a koncentrációs táborok legszörnyűbb filmszekvenciáit mutatták. Egyetlen komolyan vehető ember sem tagadja Auschwitzot; egyetlen beszámítható ember sem relativizálja Auschwitz borzalmasságát; de ha a médiumok mindennap ezt a múltat vetítik elém, akkor azt veszem észre magamon, hogy valami tiltakozik bennem a szégyen ilyen állandó prezentálásával szemben. Ahelyett, hogy hálás lennék a szégyenünk ilyen állandó bemutatásáért, elkezdek félreélni.”
<https://hdms.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/440/file/walserRede.pdf>
(2018 májusában Walser már hibának és emberi csődnek nevezte ezt a beszédet.) Mindenesetre a beszéd indulatos és széles körű vitát generált, mert úgy lehetett érteni, hogy nem kevesebbet akar bejelenteni, mint az Auschwitz-diskurzus végét. Stella Hindemith ezt írta (húsz évvel a beszéd elhangzása után): „A beszéd tele van kifejtetlen utalásokkal. Walser egyáltalán nem azt mondja, hogy egy záróvonalat kellene húzni a nemzetiszocializmussal folytatott vita alá – de hirtelen mindenki erről kezdett el beszélni. [...] Walser a beszéden keresztül egyrészt a nacionalista és a jobboldali körök projekciós figurájává vált (a szélsőjobboldali körökben pozitív módon recipiálták a beszédét), másrészt elismert író maradt, akire az értelmiségiek és a politikusok mind a mai napig hivatkoznak. Így a beszéd antiszemita implikációiról is nyíltan vitatkoztak a polgári háztartásokban, anélkül, hogy ezen valaki megütközött volna. Tartalmilag a beszédben sok olyan elem van, amelyek ma a jobboldali populizmus központi témáihoz tartoznak [...]” (Lásd ehhez még a Trumpról szóló későbbi lábjegyzetet.)
<https://www.zeit.de/kultur/2018-09/rechtspopulismus-martin-walser-heimat-nationalsozialismus-10nach8>
- 18 Lásd mindenekelőtt Max Horkheimer: *Traditionelle und kritische Theorie*, S. Fischer Verlag, 1992.
- 19 Wilhelm Dilthey: Einleitung in die Geisteswissenschaften, in: uő: *Gesammelte Schriften*, 1. kötet, 33.
- 20 Carl Schaarschmidt fordította így 1873-ban, tehát kb. tíz évvel Dilthey művének megjelenése előtt a „vitalis egység” kifejezést. „És ha a lelket nem vesszük figyelembe, akkor már nem lehet szó ugyanarról az életről, és ugyanazon *életegység*ről. Ez az identitás tehát csak látszólagos lenne.” Gottfried Wilhelm Leibniz: *Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand*, in: uő: *Abhandlungen*, 222. Lásd uő: *Újabb értekezés az emberi értelemről*, L'Harmattan, 2005. 208.
- 21 Wilhelm Dilthey: *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, i. k. 33.
- 22 <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Nietzsche,+Friedrich/Ecce+Homo>
- 23 Christoph Schröder: Martin Walser: Diese unendliche Peinlichkeit, in: *Die Zeit*, 2018. április 4.
- 24 Soren Aabye Kierkegaard: *Vagy-vagy*, Gondolat Kiadó, 1978. 790. Fordította: Dani Tivadar.
- 25 I. m. 791.
- 26 „Aki etikailag választotta és találta meg önmagát, az önmagát a maga egész konkrétójában határozta meg. Önmagát mint olyan egyént birtokolja tehát, aki ilyen és ilyen képességekkel, szenvedélyekkel, hajlamokkal, szokásokkal rendelkezik, aki ilyen és ilyen külső befolyások alatt áll, akit az egyik irányban ilyen, a másikban pedig olyan hatások érnek.” Kierkegaard: *Vagy-vagy*, i. k. 899.
- 27 Az Ön-elbeszélő a könyvben filozófusokat is emleget. (1) A feleségéről mondja: „Szenvedélyes híve az akkoriban egyszerre prominens és vitatott filozófusnak, Odo Marquardnak. Ő Gießenben tanítja a maga kompenzációs elméletét. Erről vitatkoznak ott éjjel-nappal. Az ember csak mellette vagy ellene lehet.” (Walser biztosan ismerte valamelyest Marquard filozófiáját, erre utal az előző könyv címe is: *Statt etwas ...*) (2) „Heideggerben mindig tetszett az, hogy visszaautásította a berlini kinevezését. Hegel bezeg elfogadta. Az, hogy a konzervatív körök a halála után poszthumusz pert indítottak ellene hazaárulás miatt, részben jogosnak mondható.” (8. és 10.) Egy rendkívül filozofikus tematikájú könyvben ez két teljesen funkciótlán (inkább fecsegés szintű) megállapítás.
- 28 Christoph Schröder: Martin Walser: Diese unendliche Peinlichkeit, i. k. – És akkor még semmit sem szoltunk a Donald Trumpra vonatkozó megjegyzésekről, amelyek diszfunkcionalitása erősen zavaró. „Sohasem tudtam volna Hillary Clintonra szavazni. Az, hogy olyan mondatokat mondott [mármint Trump], amelyek kínosak voltak, az inkább mellette szolt. Nem azért, mert a mondatok valóban kínosak és tisztességtelenek voltak, hanem azért, mert ilyen mondatokat mert mondani. Egyértelműbben tárta föl magát, mint bármelyik jelölt korábban. Kevesebbet hazudott, mint bármelyik jelölt ő előtte. Tudtam, hogy vele hányadán állok.” (89.) A dolog csak akkor lesz zavaró, ha ezt összekötjük az előző könyv politika-értelmezésével; de ezt most inkább ne tegyük.
- 29 Friedrich Nietzsche: Zur Genealogie der Moral, in: uő: *Werke*, 2. kötet, 828.
- 30 Helmut Böttiger: Mit dem Leben um die Wette schreiben,
<https://www.deutschlandfunkkultur.de/martin-walser-spaetdienst-mit-dem-leben-um-die-wette>.
- 31 Uo.
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 Uo.
- 35 Lásd Friedrich Nietzsche: Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben, in: uő: *Unzeitgemäße Betrachtungen*, Goldmann Verlag, 1988. 75. Az idézet egy Schillerhez írt levélből származik: 1789. december 19.
- 36 Uo.